

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 18.

SCHIFFNER IMOLA

**A nemzetközi világrend változásai, avagy a
vesztfáliai békétől az ENSZ Alapokmányáig**

SZEGED
2005

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 18.

SCHIFFNER IMOLA

**A nemzetközi világrend változásai, avagy a
vesztfáliai békétől az ENSZ Alapokmányáig**

SZEGED
2005

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Univ.
ISSN 0563-0606 Acta Jur.

Bevezetés

A nemzetközi közösség a népek, nemzetek és az általuk létrehozott államok közösségét öleli fel, amely feltételezi egy közös jogi struktúra, egy jogrend létét.

A nemzetközi rend az államok kölcsönös alkalmazkodásának és kompromisszumkészségének, az államok létező és megfigyelhető magatartási szabályainak a jelensége. Nemzetközi rendszer akkor jön létre, ha az államok egymással rendszeres kapcsolatban állnak és elégséges kapcsolat van köztük ahhoz, hogy egymás magatartását számításaikban szükségszerű tényezőnek tekintsék, illetve megőrizzék függetlenségüket, szuverenitásukat.

A nemzetközi kapcsolatok évszázadai során azonban számos esetben fordult elő, hogy az államok egy csoportja közös érdekek illetve értékek mentén szorosabbra fűzte kapcsolatait a status quo, illetve a fennálló hatalmi rendszer védelme érdekében. A nemzetközi viszonyok rendszerének működtetéséhez minden esetben szükség volt egy olyan rend megalkotására, melyek azokat az alapvető szabályokat jelentik, melyek az államok egymással való érintkezésének módját rendezik. Ezek a kifejezett és hallgatóságos nemzetközi szabályok optimális esetben az államok érdekeinek megfelelően alakulnak. Azonban az ún. hegemonia megszerzése veszélybe sodorhatja ezt a fajta nemzetközi rendet. Az államok közti hegemonia megszerzése ugyanis bármely államnak azt a lehetőséget nyújtotta volna, hogy meghatározhatja a nemzetközi rend szabályait.

A hegemonia ebben az esetben azt a képességet jelenti, amely meghatározza vagy nagyban befolyásolja azokat a szabályokat és megállapodásokat, amelyek alapján a nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatok végbemennek.¹ Ezáltal az adott rendszerben hegemoniával rendelkező hatalom, olyan szabályok felállításáról gondoskodhatott volna, melyek saját érdekeiket és hatalmukat erősítik. Így az ilyen hatalom illetve egyensúlytalan helyzet elleni harc alapvető érdeke volt a szuverenításra és egyenlőségre törekvő államoknak.

A nemzetközi rendszer működése

A vesztfáliai típusú nemzetközi rendszer kialakulása óta mindig volt egy-egy domináns hatalom, melynek gyengülését, politikai-gazdasági változásait követően vele szemben felemelkedő, vagy kihívó hatalmak léptek fel. Ezek a szem-

¹ *Globalizálódás és külpolitika nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón.* (Szerk. Kiss J. László), Teleki L. Alapítvány, Budapest, 2003 (a továbbiakban: *Globalizálódás*) 170. p.

behelyezkedő hatalmak vagy elégedetlenek voltak a hegemon hatalom érdekeivel áthatott nemzetközi renddel, vagy pedig a bekövetkezett gazdasági, politikai változások ösztönözték az államokat nemzeti érdekeik határozottabb képviselésére.

A területszerzés igénye is elengedhetetlenül összefonódott a nemzetközi rend felborulásához vezető háborús konfliktusok kirobbanásával. Mikor a rendszer tagjai elérték az adott nemzetközi rend keretei közt a terjeszkedés határait, igény keletkezett az állami területek más államok rovására történő kiterjesztésére. Ebben a folyamatban az államok szövetségeket kötve, egyik vagy másik államhoz csatlakozva különféle hatalmi bázisokat hoznak létre. Ez az állapot egy idő után törvényszerűen fegyveres, háborús konfliktus kirobbanásához vezet.

A hegemonia-háborúkat követően a győztes nagyhatalmak a nemzetközi rend új szabályaiban állapodhatnak meg közös érdekeik és elveik alapján. Mivel a vesztfáliai rendszerben egyik hatalomnak sem sikerült megszereznie a dominanciát, a nemzetközi együttműködés szabályait a kollektív hatalmi egyensúly fenntartásában érdekelt államok közös érdekei szabták meg.

A nemzetközi rendszer változásai gyakorlatilag a hegemon stabilitás és a kollektív hatalmi egyensúly szakaszainak egymás utániségát követik. Így tekinthetünk a vesztfáliai békét követő időszakra, a bécsi kongresszus rendszerére illetve ilyen próbálkozásnak számít a Nemzetek Szövetségének struktúráját illetve az ENSZ rendszert.

A vesztfáliai rendszer

A nemzetközi kapcsolatok történetében az első valódi nemzetközi államrendszer létrejöttéről a harmincéves háborút lezáró 1648-as vesztfáliai békeszerződés által létrehozott nemzetközi status quo esetén beszélhetünk. Azt megelőző időszakban a szuverenitás és függetlenséget nélkülöző univerzális világrend létezett. Ebben a rendszerben sokkal inkább a feudális hierarchia keretei, mind az állam politikai keretei adták a társadalom bázisát. Ezt a középkori társadalmi és politikai rendszert a pápaság és a császárság világuralmi harca illetve a keresztény-nem keresztény felosztás dominálta.

Lényegében ez a konfliktus jelentette a 30 éves háború ideológiai alapját, azonban ennél sokkal többről volt szó.

A Német-Római Birodalom császáranak a XVI. század végére sikerült megerősítenie hatalmát. A katolikus egyház támogatásával egy egységes közép-európai birodalom létrehozását tervezte. Vele szemben birodalmi fejedelmek, városok szövetségei szervezkedtek a Birodalomból való kiválás, független pozíció érdekében. A reformáció, mint a katolikus egyházzal szakítani kívánó vallási mozgalom támogatásáról biztosította a szervezkedő fejedelmeket. Tehát a háború eredményeképp vagy a császár Birodalmon belüli kizárólagos hatalma érvényesült volna vagy az egyes fejedelmek és városok igénye teljesül saját

területeik önállóságának megteremtésére. A fejedelmek harcukhoz külső hatalmaktól is támogatást kértek ezáltal európai dimenziójúvá téve a konfliktust.

A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békeszerződés megszüntette a Német-Római császárságot és szuverenitást biztosított a területi igényrel fellépő államok számára. Stabilizálták a császár és a birodalmi rendek közti viszonyt és egy európai békerendet hoztak létre nemzetközi törvényekkel. A német birodalmat alkotó kisebb fejedelmek szuverenitás nyertek és a császártól függetlenül tevékenykedhettek. Egymás közt illetve külső államokkal is szövethetnek, úgy, hogy ezek a szövetségek nem veszélyeztessék a vesztfáliai, illetve az európai békerendszer körülményeit.

A Szent Német-Római Birodalomnak a felbomlása magával hozta a szuverenitás újrafogalmazását, illetve az önálló államiság feltételeinek megteremtődését. Az államok szuverenitásának és egyenlőségének kimondásával a győztes hatalmak az államok közti rangsorok, tehát a hegemonia lehetőségét kívánták kiiktatni. A politikai cselekvés alapegysége az állam lett, amely az állam érdekét megtestesítő abszolutista uralkodón kívül semmilyen más felsőbb hatalmat nem ismert el. Az állam szuverenitást gyakorolhatott egy jogilag rögzített határral rendelkező terület felett. (területi alapú szuverenitás). A hatalom forrása az államok területein illetve azok tovább növelésének igényén nyugodott és egyben ez számított az államok közti konfliktusok kiváltó okának is.

Az államok érdekeiket más államokkal kapcsolatban az önségely elve alapján képviselték, a lehető legjobban védve az állam függetlenségét, és minél inkább kiterjesztve hatalmi képességeiket. A modern államrendszer alapjaként szolgáló központosított államok saját külpolitikai és gazdasági érdekeiknek megfelelő rendet hoztak létre.

A nemzetközi érintkezés viszonyait a nemzetközi jog szabályozta, minden kényszerítő erőn kívül, kizárólag az önkéntesség alapján. A békeszerződés rendelkezései egy 150 évig az európai államok kapcsolatainak az alapjául szolgáltak és a modern nemzetközi jog kezdetét jelentették. A béke a kialakuló modern nemzetközi jog új alapelvein, a hatalmi egyensúly rendszerén épült fel és egészen a francia forradalom időszakáig változtatások nélkül határozta meg az államok viszonyait. Ennek a rendszernek a fenntartása azonban a XVII. század második felében a szövetségek bonyolult rendszerét hozta létre.

A szövetség illetve a nemzetközi paktum a nemzetközi politikai viszonyokban az államok tartós összefogását, közös cselekvését jelentette. A főként védelmi-katonai szövetségek formáját felvevő állami együttműködés a felek helyzetét igyekezett jogok és kötelezettségek rögzítésével rendezni.

A *kollektív egyensúly politikája* megkövetelte, hogy az államok úgy hozzák létre szövetségeiket, hogy egyik állam se erősödhesen meg túlságosan. Ehhez nemcsak katonai erejük fenntartására, hanem olyan szabályok megalkotására is szükség volt, melyek az államok viszonyainak pontos kereteit adják. A szövetségek megkötése a nemzetközi kapcsolatokat az államközi szerződések alapjára helyezték, amelyek egész gyűjteményét adták az uralkodók, államok egymás közti cselekvései módjának.

A hatalmi egyensúly elvét először a XV. században kezdték rendszeresen alkalmazni az olasz államokban.²

Fénélon az „Examen de la conscience sur les devoirs de la royauté”³ című munkájában a rendszer kitűnő jellemzését adja.

„Ha egy állam – mondja – oly mértékben terjeszkedik, hogy ez által a többi államokra veszélyessé kezd válni, ezeknek joguk van az ellen szövetkezni, de csak akkor, ha a veszély immanens. Még ebben az esetben is a szövetség csak védelemre irányulhat, támadólag akkor léphet fel, ha a veszély közelből fenyeget és az más módon el nem hárítható. De egyáltalán nem megengedhető, hogy az egyensúly ürügye alatt jogosan keletkező hatalmak leromboltassanak.”⁴ Tehát az államok kölcsönös érdekeik alapján egyfajta közösséget alkotnak, melynek működése, működtetése a diplomácia finom, de bonyolult eszközeit igényli. A diplomácia feladata a kompromisszumok keresése illetve a konfliktusok elkerülésének biztosítása, melynek segítségével az állam külpolitikai tevékenysége során megtalálhatja azokat a lehetőségeket, melyekkel alkalmazkodhat a változó nemzetközi viszonyokhoz

Raison d'état és a hatalmi egyensúly politikája

A XVIII. század külpolitikáját a dinasztikus-hatalmi érdekpolitika jellemezte. Ennek során újabb területeket és alattvalókat szereztek a hatalmak. Azonban tartósan egyik állam sem tudta megszerezni a hegemoniát, de szinte folyamatosnak tekinthetők a kisebb területszerző háborúk, melyek az állam a fennálló hatalmi viszonyok saját állami érdeknek megfelelő alakítását is célozták. Egy kedvelt hasonlattal élve tekinthetjük ezeket az államokat billiárdgolyóknak, melyek részt véve a „játékban” folyamatos ütköznek egymással, de a másik kemény héját nem törik át, komolyan nem sértve annak szuverenitását.⁵ Tehát amíg az egyensúly megléte az első időszakban véletlen következménye, hiszen egyik állam sem volt elég erős ahhoz, hogy a többi fölé kerekedjen, addig a rendszer stabilizálódásával az újkeletű szuverenitással rendelkező államok érdekeik kielégítésének igényével jelentkeztek.

Az abszolútista uralkodók által vezetett államok az ún. *raison d'état* politikáját követték. Az állam jóléte és érdekeinek érvényesítése bármilyen eszközzel az elsődleges kötelezettségévé vált az uralkodóknak. A háború indításáról, mint ennek a kötelezettségnek a megvalósítását célzó eszközről való döntés kizárólag az uralkodó jogában állt.

Az államnak, függetlenségének fenn kell maradnia és e célból az állam külpolitikai érdekeit szolgáló szövetségeket kell létrehozni.

² CSARADA JÁNOS: *A tételes nemzetközi jog rendszere*. Budapest, 1901, 7. p.

³ Oeuvres de Fénélon III. kötet 361. p

⁴ CSARADA: i. m. 9. p.

⁵ *Globalizálódás*, 226. p.

Itt kapcsolódik össze a vesztfáliai rendszer működését alapvetően meghatározó két elv jelentősége. A szövetségek kötésének ténye egyszerre jelentette a *raison d'état* követelményének teljesítését és eszközt arra, hogy az államok által létrehozott egyensúly fennmaradjon.

Amennyiben nem sikerült az állami érdekek netovábbját, az újabb terület-szerzést megvalósítani, a megfelelő szövetségek kötésével az uralkodó a meglévő állami érdekeltségeket biztosíthatta. Azonban az uralkodók az állami érdekek legoptimálisabb biztosítása érdekében bármikor felrúghatták a szövetségesi szerződéseket, esetleg másra cserélhették szövetségeseiket erkölcsi megfontolásokat félre téve.

A vesztfáliai békeszerződésben kimondott egyenlőség nem materiális értelemben vett egyenlőséget, hanem az állam jólétének biztosításához fűződő egyenlő jogokat jelentette.⁶

Az elkövetkező időszakban az egyensúly politikáját számos esetben tették próbára. A különböző összeütközéseket nem részletezve, az első komolyabb előretörés egy európai hegemonia megteremtése érdekében francia részről történt.

XIV. Lajos az uralkodása alatt hódító hadjáratokat folytatott a nála gyöngébb illetve politikailag tehetetlen országokkal szemben. A spanyol örökösödési háborúban Franciaország szinte az összes európai hatalommal szembekerült.

A spanyol örökösödési kérdés megnyílása után az államok nem engedhették, hogy a hegemoniára törekvő francia erő szerezze meg a területeket. A nemzetközi jogra hivatkoztak: „a nemzetközi jog megengedi az érdekelt államoknak a szükséges óvintézkedések megtételét, hogy megakadályozzanak egy olyan hatalmasság keletkezését, a milyen a V. Károly monarchiája volt, mely félelmetes erejével a többi államok függetlenségét és biztonságát állandóan fenyegette.”⁷

Az ennek megfelelő megoldás a területek felosztása lett volna az európai nagyhatalmak közt, csak hogy ez a lehetőség sértette a francia érdekeket és ez vezetett a spanyol örökösödési háborúhoz. Ebben a háborúban Anglia vezetésével az államok valódi szövetséget kötöttek a hatalmi egyensúly megőrzése érdekében. Anglia *raison d'état* politikája ugyanis alapvetően az európai egyensúly fenntartását célozta, mivel közvetve az európai hegemoniatörekvések letörése jelentett biztonságot Angliának.

Anglia külpolitikai törekvései a következő módon jellemezhetők. Az európai ügyekben mindig a gyengébb mellé állt, hiszen a hegemoniára törő államokkal szemben a helyzet úgy kívánta meg, hogy stratégiai támogatásával ezáltal visszabilentse az egyensúlyt.

A hatalmi erőegyensúly tehát akkor alakult ki fokozatosan a XVIII. századi Európában, mikor a francia egyeduralmi törekvésekkel szemben Anglia minden tartós elkötelezettség nélkül az európai ellenszövetségek élére állt. Az általa

⁶ Uo. 227. p.

⁷ Capefigue. Louis XIV., son gouvernement et ses relations avec l'Europe, t. IV. chap. 53.

irányított ún. Nagy Szövetség⁸ győzelmet aratott a francia csapatok felett és a háborút lezáró békében először lett konkrétan megfogalmazva a hatalmi egyensúly elve.

„Azért kötünk, hogy helyreállítsuk az egyensúlyt, amelyet a háború megbontott.”⁹

Az európai egyensúly érdekében az utrechti szerződés úgy rendelkezett, hogy Franciaország és Spanyolország koronái „egy főn soha nem egyesíthetők.” Kizárta azt is, hogy ez a német és a spanyol koronával az osztrák ház valamelyik tagja kapcsán megtörténjen.

A békeszerződés rendelkezései azt a rendszert szilárdították meg, mely a vesztfáliai békeszerződéssel létrejött és ez által virágzásának tetőpontjára hozták a hatalmi egyensúly rendszerét. A háború jogalapot nyert, mint a rendszer jóindulatú fenntartásának eszköze.

A szövetségek rendszere, a megbontott hatalmi egyensúly orvoslása egészen Napóleon katonai törekvéseiig tökéletesen működött. Azonban a napóleoni háborúk sora alapvetően megrendítette a kollektív egyensúly rendszerét és minden addigi összefogáshoz képest koncentráltabb fellépést igényelt. A kollektív hatalmi egyensúly politikáját új alapokra kellett helyezni.

A bécsi rendszer

Napóleon szinte egész Európát a befolyása alá vetette és hiába állítottak fel különböző összetételű koalíciókat ellene úgy tűnt megállíthatatlan.

1814-ben azonban a már Oroszországban megtépzott napóleoni seregeket az osztrák–oros–porosz–angol koalíció a lipcsei csatában térdre kényszerítette.

A nemzetközi helyzet rendezésére (a helyzet komolyságára tekintettel) egy a győztes hatalmak által összehívott kongresszus volt hivatott.

Az 1814-ben összehívott bécsi kongresszus új korszakot teremtett a nemzetközi kapcsolatok történetében. Ez a korszak majdnem változatlanul az 1856-os krími háborúig fennmaradt.

Az akkori négy nagyhatalom, Anglia, Ausztria, Oroszország és Poroszország megállapodott abban, hogy a nemzetközi hatalmi egyensúlyt, a fennálló hatalmi viszonyokat veszélyeztető ügyeket ezentúl együttesen, a közös érdekek és értékek figyelembe vételével fogják megoldani. Ezzel, intézményesítve a kongresszusi formát, a nagyhatalmak közti konszenzuson alapuló hatalmi egyensúly politikáját. Ugyanis a területi kérdések¹⁰ rendezésén kívül egy olyan szisztémát alkottak meg, mely a status quo megőrzése érdekében félretéve a

⁸ Svédország, Spanyolország, Savoja, az osztrák császár, Szászország, Holland Köztársaság, Anglia 1688–1713.

⁹ HARALD KLEINSCMIDT: *A nemzetközi kapcsolatok története*. Athenaeum, Budapest, 2000, 70. p.

¹⁰ Német Államszövetség létrehozása osztrák vezetéssel, Svájc állandóan semleges állammá nyilvánítása, Lengyel Királyság, Egyesült Németalföldi Királyság.

nemzeti szempontokat a dinasztikus törvényesség, a legitimitás elvére épült. Elképzeléseik szerint az államokat területi zárttság alapján, lehetőleg császárságként, királyságként kell legitimálni.¹¹ Tehát az államot támogatták a nemzettel szemben, az állami szuverenitást a nemzetivel szemben.

A bécsi kongresszus nagyhatalmai megértették, hogy a status quo megőrzését, illetve a békét csak az eddigi rendszer felszámolásával, illetve Richelieu elképzeléseinek újragondolásával érhetik el.

Richelieu egy szétaprózódott Európa fenntartására törekedett, hiszen így Franciaország megfelelő hatalmi ellensúly hiányában szabadon érvényesíthette hatalmi befolyását a térségben, tehát a bécsi kongresszuson nemzetközileg konszolidált formába terelték a német fejedelemségeket, azonban az egyesítés lehetőségét elvetették. A német államokat egy szövetséges kapcsolatban legitimálta. Ennek értelmében a német szövetség a német szuverén fejedelmeknek és szabad városoknak egy felbonthatatlan nemzetközi társulását jelentette, mely garantálta tagjai függetlenségét és biztonságát. Az államok egymás közti viszonyaikban teljesen függetlenek voltak, azzal, hogy bárkivel szabadon szövetkezettek, ha ez nem irányul a szövetség más tagjának függetlensége ellen. (államszövetség)

Az így létrehozott Szövetség túl erős volt ahhoz, hogy Franciaország megtámadja, de decentralizáltsága miatt túl gyenge ahhoz, hogy fenyegető erőként lépjen fel Európában. A Német Szövetség története, illetve Európában betöltött hatalmi szerepe innentől kezdve az európai hatalmi egyensúly illetve béke fontos (elengedhetetlen) tényezője lett.

A bécsi kongresszus jelentőségét több szempontból is meghatározhatjuk.

Talán az egyik legfontosabb, hogy az uralkodók szövetsége felülemelkedve eltérő hatalmi célkitűzésein¹² közös értékeket, elveket tudott találni ahhoz, hogy egy nemzetközi rendszert együttesen tudjon működtetni.

A jövő nemzetközi politikusai számára pedig példaértékű lehetett volna,¹³ hogy olyan nemzetközi rendszert hoztak létre, melyet valamennyi nagyhatalom elfogadott illetve nem tekinthetett úgy rá, mint a nélküle és teljes kizárásával megalkotott rendszer.

Franciaország nemcsak a részese volt ennek a rendszernek, hanem a jelenlétében tartott konferencia még bizonyos a háborúban meghódított területek francia kézen való maradásáról is döntött. Tehát a győztesek egy olyan béke-rendszert hoztak létre, amely elegendő garanciát nyújtott a legyőzött hatalommal szemben, mégsem nyomorította el annak nemzetközi kapcsolatait.

A bécsi rendszer abban is különbséget jelentett az eddigi hatalmi egyensúly rendszeréhez képest, hogy a nagyhatalmak tudatos együttműködésén túl, a kisebb államokat is rendszer működtető elemeinek tekinthetjük. A kisebb államok

¹¹ HARALD KLEINSMIDT: i. m. 102. p.

¹² Lord Castlereagh brit külügyminiszter a francia hegemonia megakadályozását tekintette elsődleges céljának, Metternich osztrák kancellár a legnagyobb veszélyt a terjedő nacionalizmusban látta és az uralkodói legitimitás elvét tartotta fontosnak

¹³ Versailles-i rendszer, amely egyértelműen Németország megbüntetését és kizárását célozta negatív társadalmi és politikai folyamatok megindulását eredményezte.

és a nagyhatalmak között kötelező érvényű függőségi viszony jött létre. Ezek a kis és közepes államok úgy rendeződtek egy-egy nagyhatalom köré, hogy ezzel a kialakult hatalmi viszonyokat erősítették.

A liberalizmus és nacionalizmus egyre növekvő fenyegetéseire reagálva leginkább a többnemzetiségű, feudális viszonyokat rögzítő Habsburg Monarchia számára vált szükségessé egy olyan európai nagyhatalmi egység létrehozása, mely közös értékrend alapján irányítja az európai külpolitikát.

Metternich számára az ideális külpolitikát az angol támogatással fenntartott területi egyensúly és az orosz támogatással elfojtott belső zavargások, tehát a külpolitikai biztonság érdekében a Négyes Szövetség, a belső felkelések ellen a Szent Szövetség jelentette volna.¹⁴

A bécsi kongresszus után az osztrák, orosz és porosz uralkodók a nemzetközi kapcsolatok jövőbeli rendezését illetően egy szövetséget kötöttek.

Az ún. *Szent Szövetség* célját egyértelműen meghatározzák az alábbi sorok:

„Midőn Önt tanácskozmányainkra meghívjuk ezt az 1814., 1815. és 1818-ki határozatok alapján tesszük, mely határozatoknak szelleme és célja Felséged előtt épp úgy, mint egész Európa előtt ismeretes. Ezeken a határozatokon nyugszik az európai államoknak kölcsönös biztonságát megállapító szövetsége, melynek egyedüli törekvése és feladata az államok politikai függetlenségét és területi épségét a fenyegető veszélyek ellen megvédeni és ez által Europa békéjét és prosperitását az összes államok békéjének és prosperitásának megvédése által biztosítani.”¹⁵

A Szent Szövetség a nemzeti forradalmak elleni harcra szövetkezett, de ehhez elengedhetetlen volt a nagyhatalmak egyetértése és együttműködése, amely fenntarthatta a hatalmi egyensúlyt.

Ez a célkitűzés egy nagyon sajátos, új típusú európai politizálás kezdetét jelentette, ahol az államok belső viszonyaikban bírói hatalmat gyakoroltak és a beavatkozásnak egy eddig nem ismert, közös érdekeken alapuló formáját valószínűsítették meg.

Az őrhatalmi kormányzás célja egy teljes Európát érintő hegemónikus háború elkerülése, amely természetesen nem jelentette a háború nélküliség állapotát, hanem azt a legitimitás megőrzésének jogcíméhez kötötte. A nagyhatalmaknak intervenciók joguk és kötelezettségük volt, ha valamelyik állam nem tartaná be a szerződéses kötelezettségeket és esetleges egy nemzeti forradalom csapdájába kerülne, egész Európát a nacionalizmus rémével fenyegetve.

A diplomácia fénykorában a kongresszus által elfogadott szabályok nem csak egy egységes nemzetközi rend alapját adták, hanem az államok felelősségre vonásának jogszerű lehetőségét is (kongresszusok rendszere), azonban a bekövetkező események bebizonyították, hogy csak egy olyan nemzetközi rend-

¹⁴ HENRY KISSINGER: *Diplomácia*. Panem-Grafo Kiadó, Budapest, 1998, 79. p.

¹⁵ Ferenc császárnak a nápolyi királyhoz 1820. november 20-án intézett sajátkezű meghívólevele; Lettre autographe de l'Empereur d'Autriche au Roi des deux Siciles. Ghillany, Dipl. Handb. II.R.

szer képes életben maradni, mely olyan elveken nyugszik, melyek az államok népeinek valódi érdekeit, szükségleteit tükrözik és nem egy abszolutista uralkodó hatalmi törekvéseit szolgálják.

Metternich rendkívül ügyes diplomáciai húzásai még ideig-óráig konzerválták Ausztria pozícióit a nemzetközi politikában, azonban távozása után a császárság pozícióit nemcsak a német egység porosz elképzelése, hanem a balkáni szláv népesség körében megjelenő orosz érdekeltségek is fenyegették.

A francia háború emlékét azonban a 19. század közepére már háttérbe szorította a nemzeti érdekek egyre erősödő jelenléte.

Ezzel egyidőben Anglia az európai politika kérdésektől fokozatosan eltávolodott és a „fényes elszigeteltség” politikáját követve szintén kizárólag az angol nagyhatalmi érdekek érvényesítése érdekében lépett fel.

Az 1828–29-es orosz–török háború illetve a görög függetlenségi harcok már az ellentétes oldalon találják a Szövetség tagjait.

Repedések a bécsi rendszer falán

Az európai forradalmi hullám új kihívások elé állította a létező nemzetközi rendszert. A forradalmi kormányok szembehelyezkedtek a Szent Szövetség elképzeléseivel. A dinasztikus európai államalakulatok határait a nemzeti mozgalmakkal szemben az abszolút monarchiák fegyveres ereje védelmezte és a nemzetközi szerződések rendszere szentesítette.¹⁶

Az 1848. évi francia forradalom állásfoglalása szerint:

„Franciaország az 1815.évi szerződéseket nem tekinti ugyan többé jognak, de területi rendelkezéseit tényként kezeli, s azokat alapként, kiindulási pontként elfogadja más nemzetekkel való kapcsolataiban.”¹⁷

A franciák tehát nem kívántak háborús konfliktusba keveredni Európa többi országával, azonban szakítani kívántak a nemzetközi kapcsolatok fennálló elveivel.

Így a nemzeti forradalmi mozgalmak az európai status quo-n semmiféle változtatást nem eszközöltek. Bár ezekben az években a konzervatív monarchiák védelemre szorultak, a végső csapást a nemzeti mozgalmakra az európai dinasztiák fegyveres erői mérték.

A történetek kapcsán egyes hatalmak külpolitikája kapcsán felmerül a kérdés; nem érdemes –e a védekezés sikereit aktív külpolitika, hatalmi politika folytatásával kiaknázni.

Az 1848-as forradalmak leverése után a nagyhatalmak balkáni politikája illetve Törökország kérdése került előtérbe. A felbomló Oszmán Birodalom problémája, illetve a függetlenségért harcoló balkáni népek kérdése olyan kihívás elé

¹⁶ DIÓSZEGI ISTVÁN: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789–1914*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

¹⁷ Alphonse de Lamartine levele az európai hatalmakhoz.

állította a már nehezen működő nagyhatalmi egységet, amely felszínre hozta a „szent értékek” által rejtve maradt valódi nemzeti érdekeket.

Ausztria joggal tartott attól, hogy az akkor Törökország ellen irányuló nemzeti mozgalmak előbb-utóbb a Habsburg vezetés ellen fognak fordulni. A bécsi rendszer működésére a valódi veszélyt azonban a balkáni orosz nagyhatalmi törekvések jelentették.

Oroszország elhatározta befolyási övezetének kijelölését a Balkánon.

A helyzet kiéleződését az is elősegítette, hogy Franciaország III. Napóleon kalandor külpolitikai törekvéseit követve a Szent Szövetség kereteinek szétfelesztését tervezte. A török szultán támogatását megszerezve a keresztény érdekek Oszmán Birodalomban való védelmezőjeként sértette az orosz érdekeltségeket és ezzel döntő lépésre vette rá a orosz vezetéset. Ehhez a döntéshez azonban Anglia támogatásán kívül sem Ausztria, sem Franciaország jóváhagyását nem kérte.

A tárgyalások nem vezettek eredményre, így az orosz csapatok támadásokat kezdtek. Válaszul a francia–angol csapatok hadat üzennek Oroszországnak. Így 1854-ben, 40 évvel a Négyes Szövetség megalkotása után a nagyhatalmak a krími háborúban újra egymással ellen háborúztak. Amikor Ausztria is csatlakozott az oroszok elleni szövetséghez, az oroszok visszarendelték csapataikat.

A krími háború lezárásaként III. Napóleon francia császár javaslatokat terjesztett elő a helyzet rendezésére, azonban a háború végső lezárására a *párizsi kongresszuson* kerül sor.

A nemzetközi jog szempontjából nagy jelentőséggel bír az 1856-ban megtartott esemény. Az érintett területek épségét garantálva, azt európai közös érdekké nyilvánítva a nagyhatalmak bizonyos területek hovatartozásáról és joghelyzetéről döntöttek.

A nemzetközi kapcsolatok alakulását meghatározó változások is történtek.

Az orosz külügyi vezetés állásfoglalása szerint

- a jövőben Oroszország tartózkodik az európai ügyekbe való tevőleges beavatkozástól;
- a jövőben pedig nem kívánja érdekeit a Szent Szövetség elveinek fényében érvényesíteni.

Az orosz nagyhatalom elhatározása a végét jelentette a császárok szövetségének. A metternichi rendszer bukását már nem lehetett elkerülni, azonban az elkövetkező időszak eseményei illetve a diplomácia irányítói fel is gyorsították ezt a folyamatot.

A gyors egymásutánban bekövetkezett háborús konfliktusok szétzilálták a rendszert.

• 1859: francia–osztrák háború

III. Napóleon elképzelése az volt, hogy a francia hatalom közreműködésével az észak-olasz városok megszabadulnak az osztrák elnyomás alól, ezzel gyengítve

az osztrák hatalmat és lehetőséget adva a franciáknak, hogy európai politikacsinálókként térjenek vissza a nagyhatalmak közé. III. Napóleon stratégiája szerint ez a háború a hagyományos osztrák szövetséges, Poroszország pozícióit is gyengíteni fogja. Azonban az események más fordulatot vettek és a német államok szövetsége támadást fontolgatott. A francia uralkodó azon szándéka, hogy az így keletkezett háborús szituációt az európai államok egy kongresszuson kívánják rendezni, akár francia vezetéssel, meghiúsult. A francia mesterkedés, hogy az európai nagyhatalmakat újra tárgyalóasztalhoz ültesse ezáltal lehetőséget kapva a párizsi békeszerződés nyitva maradt területi kérdéseinek kedvezőbb rendezésére, tovább gyengítette pozícióit nemzetközi téren.

• 1864: Schleswig–Holsteinért vívott háború

A dán uralkodó halála alapvető változásokat idézett elő a dinasztikus politikai állapotokban.

A Schleswig és Holstein tartományok öröklési problémáinak rendezésére 1852-ben már született egy megállapodás, mely az európai egyensúly elengedhetetlen követelményének mondta ki a dán monarchia területi integritásának védelmét.¹⁸ A schleswig–holsteini rendek azonban nem járultak hozzá a londoni egyezményhez és a dán király halálának időpontját, mint elszakadásuk dátumát jelölték meg. 1863-ban a király halálakor az új király és a tartományok elképzelései keresztezték egymást.

Ausztria és Poroszország a helyzetet látva indítványozták a német szövetségben a dán uralkodó által fenntartott jogtalan helyzet háborús úton való rendezését. Az indítvány azonban megbukott, így a két állam, Ausztria és Poroszország úgy döntött, hogy a helyzetet a szövetségtől függetlenül fogják rendezni.

A két német állam összefogása rádöbbenette a nemzetközi politikát, hogy a német szövetség képes támadó háborúra és a bécsi kongresszus óta először aktív külpolitikát folytat. A német szövetségi állam belső viszonyait tekintve pedig jelzésértékű volt, hogy porosz hatalom önállóan szövetkezve az osztrák hatalommal német ügyért harcol.

Ebben a szituációban a metternichi rendszer elvei szerint össze kellett volna hívni egy kongresszust, erre azonban a francia hatalom által keltett zűrzavarban illetve a bécsi rendszer repedései következtében nem kerülhetett sor.

Kinek kellett volna rendezni a helyzetet?

Oroszországnak, aki nem volt érdekelt két olyan ország ellen fellépni, melyek szintén semlegesek maradtak a lengyel konfliktus esetében,¹⁹ Anglia pedig sokkal inkább bizalmatlanabb volt egy hagyományosan hegemoniára törekvő Franciaországgal szemben.

Franciaország pedig két dilemma között őrlődött. Támogassa-e a német nacionalizmust, mint rokonszenves ideát, avagy a megosztott Németország állapotát szilárdítsa meg fellépésével. Végül semmit nem tett, így Ausztria és Porosz-

¹⁸ 1852. május 8.: londoni protokollum.

¹⁹ 1863: lengyel forradalom.

ország gond nélkül leválasztották az érintett tartományokat. III. Napóleon azonban elfeledte a Richelieu tanácsát, miszerint Franciaországnak befolyást illetve felügyeletet kell gyakorolnia Németország belső ügyei felett, így folyamatosan kézben tarthatja legnagyobb ellenségét.

Innen már egyenes út vezetett Poroszország szerepének jelentőssé válásához.

• 1866: osztrák–porosz háború

A megerősödött Poroszországban azonban III. Napóleon a Német Szövetség szétdarabolódásának zálogát látta, és mikor a két alkalmi szövetséges, Ausztria és Poroszország az elszakított tartományok feletti vitájukban egymás ellen fordultak, így biztatta az osztrák császárt:

„Be kell vallanom, hogy nem minden elégedettség nélkül tekintem a Német Szövetség felbomlását, melyet elsősorban Franciaország ellen hoztak létre.”²⁰

A Habsburg uralkodó válasza azonban hűen tükrözte a valóságot:

„...A Német Szövetség, amelyet kizárólag védelmi célokra hívtak életre, fennállásának fél évszázada alatt, sohasem fenyegette egyik szomszédját sem.”²¹

A Német Szövetség alternatívája nem Richelieu szétdarabolt Közép-Európája volt, hanem egy olyan egyesült Németország, amelynek lakossága lélekszámban felülmúlta Franciaországét.

Bár a két német szövetséges Gasteinban megállapodott az elcsatolt tartományok helyzetéről, a kérdés korántsem volt megnyugtatóan rendezve.

A porosz lapok hosszasan fejtegették, hogy milyen hátránnyal járna, ha az állam határán a keleti és az északi tenger közt egy önálló állam keletkezne. Ekkor vált egyértelművé az osztrák császár számára, hogy rossz döntés volt a szövetségi akta megsértésével, csak Poroszországban bízva nemzetközi konfliktusba keveredni.

Poroszország évek óta arra törekedett, hogy Ausztria befolyását a német szövetségre megszüntesse és a német birodalmat a porosz vezetéssel állítsa helyre. Bismarck szerint Poroszország történelme tele volt olyan bizonyítékokkal, melyek Poroszország vezető szerepét alátámasztották.

A porosz kormány 1866-ban a német szövetségi gyűlésben azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy a német szövetség alakíttassék át olyan módon, hogy egy általános szavazatjogra alapított német parlament jöjjön létre.

Az európai nagyhatalmak, Anglia, Franciaország és Oroszország kísérletet tettek arra, hogy a vitás kérdéseket rendezzék, illetve a szövetségi reform módjára találjanak valamilyen lehetőséget. A békekísérlet azonban megghiúsult így a háború illetve a szakadás elkerülhetetlen volt. A háborút lezáró békeszerződésben²² Bismarck elfogadtatta követeléseit az osztrák császárral és ez a megállapodás egy új szakasz kezdetét jelentette a nemzetközi politikában.

²⁰ HENRY KISSINGER: i. m. 100. p.

²¹ Uo.

²² 1866. augusztus 24.: prágai békeszerződés.

Ausztria kilépett a német szövetségből, majd 1867-ben kiegyezve a magyarokkal létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia.

A Német Szövetség helyét pedig az Észak-német Szövetség vette át, a Majnától északra levő államok részvételével. Ennek a szövetségnek a feje a porosz király volt. Az északi és a déli államok összessége azonban a Német Birodalom részeként maradt fenn továbbra is és ezek a Szövetséghez csatolása még váratott magára. Egy azonban nyilvánvaló volt. Az, amitől III. Napóleon a leginkább tartott, bekövetkezett. A porosz vezetéssel létrejött német egység felborította az addigi európai hatalmi egyensúlyt és törekvései célpontja innentől kezdve csak Franciaország lehetett.

• *1870: francia–porosz háború*

A francia kabinet a spanyol trónjelölés kapcsán kialakult helyzetért a porosz vezetést tette felelőssé. A francia vezetés durva provokációja már a porosz hatalmi tekintélyt sértette, ami háborúhoz vezetett. A háború francia vereséggel ért véget és egy alapvetően más nemzetközi helyzetet hagyott maga után. A német egység 1871-es megalakulását követően a feudális kor Nyugat-Európája, melyet a kisállami szétforgácsoltság, az etnikai mellőzése és a dinasztikus elnyomás jellemezett, megszűnt. A nemzeti átalakulások (olasz, német) a polgári erők gyengesége folytán mindenütt vagy külső hatalom, vagy valamely nemzeti dinasztia közreműködése folytán mentek végbe, azonban ez nem járt együtt belső politikai megújulással.

Az új nemzeti államok a régi monarchikus formát öltötték magukra. A német egység legitimitását a hatalom és nem a nemzeti önrendelkezés elve adta.

Bismarck elutasította azt az álláspontot, hogy a német egységet csak liberális intézményeken keresztül megvalósítani. Az egység megteremtésében a porosz intézmények egyediségére támaszkodott.

A nemzetközi politikában újból a nyers erő, a hegemoniára törekvés kezdett uralkodóvá válni és a metternichi politika elvei a legitimitás és a konzervatív uralkodók egysége elértéktelenedtek.

A kor két meghatározó személyisége Bismarck és III. Napóleon is arra törekedett, hogy a bécsi rendszert megsemmisítse. A franciák az ellenük szövethető hatalmak rendszerének tekintették, Bismarck pedig hatalmi törekvései akadályaként, a német szétaprózódás konzerválójaként számolt vele. A rendszer megszüntetése végül sikerült is nekik.

A metternichi rendszer főbb összetevői,

- az európai hatalmi egyensúly,
- az osztrák–porosz belső német egyensúly,
- a konzervatív értékeken alapuló hatalmi szövetség

a német egység 1871-es megteremtésekor már nem léteztek.

Csakhow addig, amíg Bismarck győztesen, a korszak végére a kontinens legerősebb hatalmaként került ki az átalakulásból, III. Napóleon nemzetközi elszigeteltségbe, politikai bizonytalanságba hajszolta országát.

A német realpolitika

A francia *raison d'état* politikáját a német Realpolitik váltotta fel.

A Realpolitik lényegét Bismarck 1856-os jelentéséből ismerhetjük meg.

Ebben a jelentésben a diplomáciai módszerek rugalmasságát és az adódó lehetőségek kihasználásának fontosságát hangsúlyozta.

A Bismarck-i politika lényege valahol itt keresendő. Németország a nagyhatalmak gyűrűjében csak úgy tarthatta meg pozícióit, ha szövetségeket és kapcsolatokat létesít mindenfelé, hogy Poroszország mindig közelebb legyen minden, egymással versengő félhez, mint azok egymáshoz.²³ Akkor nem létesíthetnek Németország ellen veszélyes koalíciókat és a szövetségek részeseként figyelemmel kísérheti illetve befolyást gyakorolhat szövetségesei külpolitikájára. Támogatását mindig a legkedvezőbbet ígérőnek adhatta.

Az el nem kötelezettség politikája Bismarck illetve Németország esetében egyedi lehetőségnek mutatkozott. A többi állammal ellentétben a nemzetközi politika színpadán tiszta lappal indult. Nem állt fenn érdeellentéte még más államokkal.

Miközben Nagy-Britannia gyarmatbirodalmáért illetve a hatalmi egyensúly fenntartásáért felelt, Oroszország a Balkánon folyamatos érdeellentétben állt Ausztriával, Franciaországnak pedig tervei voltak Olaszországban az osztrák hatalommal szemben is, Bismarck a következőket írta:

„A jelen helyzetben nem szabad előre elkötelezni magunkat egyik hatalom mellett sem. Nem vagyunk képesek a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát a saját szánk íze szerint alakítani, de fenntarthatjuk cselekvési szabadságunkat, hogy saját előnyünkre kihasználjuk az adódó kapcsolatokat.”²⁴

Ebbe a diplomáciai rugalmasságba esetlegesen az is belefért, hogy Franciaországgal lép szövetségre, minden attól függött, hogy a nemzeti érdekeket melyik szövetség szolgálja legjobban.

„...Nem tudom idegen hatalmak iránt érzett személyes rokonszenveimet és ellenszenveimet összeegyeztetni kötelességtudatommal a külpolitikában.”

Ehhez a külpolitikához azonban Bismarck zsenialitása kellett. A szövetség és érdekek megfelelő összehangolásával Bismarck stabilizálta a német egység helyzetét, de olyan diplomáciai mókuserékbe juttatta Németországot, melyet utódai nem tudtak követni és a félreértelmezett nemzetközi viszonyok következtében háborúba vezették az országot.

A realpolitika csak akkor akadályozza meg a háborút, ha az államok a változó nemzetközi viszonyokhoz igazítják szövetségeiket, vagy vannak olyan közös értékek, melyek mentén megegyezésre találhatnak.

²³ HENRY KISSINGER: i. m. 114. p.

²⁴ Uo.

Mihelyt Németország a szétdaraboltság állapotából egységes hatalommá vált, az európai egyensúlyt fenyegető veszéllyé alakult át, így az a lehetőség, hogy az európai államok összefognak ellene realitássá vált. Ez a fenyegetettség érzés azonban az elkötelezettség politikáját hozta magával, mely Európát két táborra osztotta.

A század utolsó évtizedeiben a nagyhatalmak megszabadultak a nemzeti mozgalmak fenyegetésétől, de külpolitikai aktivitásuk nem érvényesülhetett a dinasztikus terjeszkedés politikájában sem.

Az európai államok szövetségeket kötöttek egymással a status quo rögzítése érdekében. Ezt a viszonylagos békeállapotot két nagyobb ellenségeskedés veszélyeztette: a francia–német ellentét, valamint az osztrák–orosz ellentét.

Az az egyesített Németország, mely felborította a hatalmi egyensúlyt, most a nemzetközi viszonyok stabilizálására törekedett. Külpolitikájának legfontosabb célkitűzései közé tartozott, hogy a nagy ellenséget, Franciaországot elszigetelje és megakadályozza olyan szövetségek kötését, melyek a német hatalom ellen irányulnak.

A francia revansvág alapvetően meghatározta Franciaország külpolitikáját (Elszáz-Lotharingia), azonban Richelieu eszköze a német helyzet kezelésére ezekben a megváltozott viszonyokban nem működött.

A német államok egymással szembeni kijátszása helyett Franciaország csak szövetségeire támaszkodhatott volna egy németek elleni harcban.

A másik konfliktus az orosz nagyhatalom és Ausztria között ebben az időszakban vált fenyegetővé. A dinasztikus terjeszkedés célpontja mindkét állam esetében a Balkán illetve az ott élő szláv népesség volt. A német területekről kiszorított Ausztria csak ebben az irányban gondolkodhatott és az irány fenntartásában Németország is érdekelt volt. A kettős monarchia felbomlásával ugyanis nemzeti alapon felmerült volna a német lakosság csatlakozási igénye Németországhoz, mely veszélyeztette volna Poroszország elsődlegességét.

Bismarck stabilizálni szerette volna Németország viszonyait, mindenképpen elkerülve egy német-ellenes szövetség létrejöttét. Ehhez azonban szüksége volt mind Ausztria, mind Oroszország támogatására, amely az egyre élesedő balkáni konfliktust tekintve szinte kivitelezhetetlen feladatnak tűnt.

Az elkövetkező évtizedek nemzetközi politikájának a német diplomácia büvészmutatványa lett a kulcsmotívuma.

A szövetségek rendszere, avagy a hatalmi egyensúly megváltozása

A hatalmi egyensúly rendszere azonban jelentős változáson esett át.

A XVIII. században az egyensúlyi rendszer a körülmények véletlen összejátszásának eredményeképp jött létre. Egyik állam sem volt oly erős, hogy a saját nemzeti érdekeit kielégítve hegemoniát alakítson ki. Ezzel szemben a bécsi rendszer Szent Szövetsége tudatosan kívánta a nemzetközi viszonyokat az egyensúly felé terelgetni, közös értékek mentén.

Ezt a tudatos értékrendszert váltotta fel Bismarck Reálpolitikája, mely az állam jólétének zálogát a mind előnyösebb szövetségek megkötésében látta.

A szövetségek rendszerében a konfliktusok megoldása az európai kongresszusi rendszer fenntartásával szintén az államok kompromisszumán alapuló nemzetközi megegyezéseknek köszönhető.

A létrejövő szövetségek hátterében Németország azon törekvése állt, hogy Franciaországot elszigetelje a nemzetközi politikától és így potenciális szövetségeseitől, illetve az egyes szövetségesek egymással és esetleg Németország ellen kötendő megállapodásait is megakadályozza. Bismarck joggal hihette, hogy amíg Németország tartja kézben az európai államok (nagyhatalmak) szövetségeinek fonalát, addig semmiképp nem várható a német egységet veszélyeztető európai összefogas.

1873-ban Oroszország, Ausztria és Németország közt létrejött egy konzultatív paktum, mely a Három Császár Szövetsége elnevezéssel vonult be a nemzetközi politikába. Azonban egy újabb balkáni válság megmutatta ennek a szövetségnek a gyengeségeit. A szövetség, mely híján volt minden ideológiai köteleknek, az eltérő nemzeti érdekek ütközésekor nem jelentett garanciát a helyzet békés megoldására.

1876-ban a török uralom alatt élő bolgárok felkeléséhez csatlakozva több balkáni nép is tiltakozott a török elnyomás ellen. Oroszország beavatkozását helyezte kilátásba, ez azonban Nagy-Britannia érdekeivel állt ellentétben.

Bismarck tartva egy háborús konfliktustól, melyben érdekeltségeit tekintve Ausztria is konfrontálódott volna valószínűleg az oroszokkal szemben, arra törekedett, hogy egy közös megoldás lehetőségét vesse fel szövetségesei előtt.

Bismarck igyekezett semleges maradni a kibontakozó konfliktusban, azonban a nagyhatalmak által ráerőszakolt kompromisszumteremtő szerep elkerülhetetlenné tette a valamilyen formában történő állásfoglalást.

Módszere a következő volt: a Balkán keleti felén felmerülő kérdésekben általában Oroszország mellé állt, míg a Balkán nyugati részén Ausztriát támogatta.

A Berliini Kongresszus azonban bizonyos változásokat hozott a német külpolitikában. Németország, amely eddig saját pozícióinak erősítése érdekében tartotta fontosnak a Három Császár Szövetségét, most rádöbbent, hogy tovább már nem folytathatja az eddigi biztonsági politikát. A nemzetközi ügyek vonatkozásában már nagyhatalomnak számított, melynek súlya volt a nemzetközi kérdések rendezését tekintve és nem tarthatta távol magát az európai szövetségek rendszerétől.

Bismarck a hatalmi egyensúly fenntartását így egy bonyolult szövetségi rendszer kidolgozásával kívánta biztosítani, ahol a körülmények alakulását figyelembe véve akár több szövetséges közül is választhat. Németország potenciális ellenfeleit kívánta az egymással való szövetségtől távol tartani.

„Németország mindig szorosabb kapcsolatban volt egyes partnereivel, mint azok egymással; ezért aztán Bismarck bármikor megvétőzhatta a közös akciókat, és ugyanakkor megvolt a lehetősége a független cselekvésre is.”²⁵

Az új politika első lépéseként 1879-ben titkos szövetséget kötött Ausztriával.

A másik konfliktusforrás, Oroszország kezelésére egy, az európai hatalmakkal kötött szövetségek rendszerét találta megoldásnak. A nyílt háborús fellépés helyett Oroszországot sokkal inkább elbizonytalaníthatta az elszigetelődés veszélye, tehát az 1881-ben megújított Három Császár Szövetsége már más megfontolásokat rejtett. A megállapodást aláíró hatalmak semlegességet fogadta egymásnak arra az esetre, ha valamelyikük egy harmadik országgal háborús konfliktusba keveredne.²⁶

Ezek után Bismarck Németország szövetségi rendszerének „gazdagítása” érdekében az eddigi a nemzetközi nagypolitikától távolmaradó Olaszországgal is szövetkezett 1882-ben. Németországnak érdekében állt az olasz partnerség a franciákkal szemben, az oroszok pedig további támogatást láttak Olaszországban egy orosz támadás esetére.

Bismarck elgondolásainak illetve szövetségi politikájának további sikerét jelentette Nagy-Britannia bevonása a földközi-tengeri status quo fenntartásába.

Németország a 80-as évek végéig egy olyan védelmi-szövetségi rendszert hozott létre, melyben a szövetségesi érdekeltségek részben fedték egymást, másrészt olyan államok is a komplexum részeivé váltak, melyek közvetlenül egymással az eltérő érdekeltségek miatt soha nem léptek volna szövetségre. Németország azonban egy olyan lehetőséget jelentett számukra, egy olyan érdek megvalósítását kínálta, mely az akkor hatalmi egyensúlyi politikában nélkülözhetetlennek tűnt. Ez a stabilitás és a biztonság garanciája volt.

Ügyes politikájának legbonyolultabb részeként ezekben kapcsolatokban nagyon finom eszközökkel mindig igyekezett fenntartani azt a kis feszültséget, azt a kis konfliktusgyökeret, mely épp elég volt ahhoz, hogy az érintett államok nem lépjenek közvetlenül egymással szövetségesi viszonyba (esetleg Németországgal szemben), de nem borították fel a szövetség kényes egyensúlyát.

Bismarck rendszerének egyensúlyát a kezelhetetlenné vált gyarmati illetve balkáni kérdések és a megváltozott reálpolitikai célkitűzések borították fel.

Németország elszigetelődése, a szövetségek rögzülése

A század utolsó évtizedeiben a hatalmak közti konfliktus alapvetően két célkitűzés közti harcra koncentrált.

²⁵ Uo. 150. p.

²⁶ Védelmet jelentett ez a szerződés Oroszországnak Angliával szemben, Németországnak Franciaországgal szemben.

Az európai országok egy része a status quo fenntartásáért, mások pedig a hatalmi egyensúly megváltoztatásáért szálltak síkra.

A hatalmi egyensúly rugalmas, a nemzetközi viszonyok legapróbb változására is érzékeny alakítása diplomáciai úton már nem volt lehetséges, így a Reálpolitika legszörnyűbb kifejeződési formájaként erőteljes fegyverkezési harc kezdődött a nagyhatalmak közt.

A különböző állami érdekek szülte alkalmi koalíciók a 19. század végére merev szembenálló koalíciókkal változtak, lehetetlenné téve a hatalmi egyensúly fenntartását.

Az államok a konfliktusok közös célok és értékek alapján történő megoldása helyett azon igyekeztek, hogy minél előnyösebb pozíciót harcoljanak ki a felbomló nemzetközi közösség érdekeltségeit tekintve.

A hatalmi viszonyok ilyen jellegű változását nagymértékben elősegítette, hogy Németország az elmúlt évtizedek nagy diplomátája, felrúgva saját, több szempontból is a kialakult hatalmi viszonyokat stabilizáló, de rendkívül összetett szövetségi rendszerét, az erőszak politikáját követve más államok érdekeit veszélyeztető módon lépett fel.

A három császár szövetsége visszafordíthatatlanul szétbomlott.

A nagyhatalommá, sőt domináns hatalommá váló Németország nyugtalanítóan hatott szomszédaira. De addig, amíg Bismarck megfontolt és mértéktartó külpolitikája a stabilitás érzését adta szövetségeseinek, II. Vilmos hatalomra kerülése után és Bismarck nélkül felszínre kerültek azok a „konstrukciós” problémák, melyek a német egység struktúrájában rejtlettek.

A porosz nagyhatalmi törekvések eredményeképp létrejött Németország nem rendelkezett valódi nemzetállamiságot formáló eszmékkel. A német külpolitika alap gondolatát, illetve inkább alapfélelmét az a történelmi múlt adta, mikor a szétdarabolt német államok a hatalmi politika sakkbábuiként Franciaország illetve más államok harcszíntereiként funkcionáltak. Az a rögeszmés félelem, hogy Németországnak egyszerre kell majd több fronton is ellenséggel harcolnia alapvetően meghatározta szövetségeik rendszerét. A bekerítést meggátolandó védelmi illetve viszontbiztosítási partnereket találtak.

Az új császár azonban mindenekelőtt Németország hatalmának egyértelmű nemzetközi elismerésére vágyott. Az úgynevezett *Weltpolitik* politikai célkitűzései az európai nagyhatalmi státusz mellett valódi világuralmi törekvéseket jeleztek.

Bismarck rendszerével ellentétben Vilmos elégedetlen volt a létező hatalmi egyensúllyal és annak felszámolására törekedett.

Erőszakos politikával és saját jelentőségük folyamatos hangoztatásával igyekeztek rávenni a többi államot arra, hogy a fennálló hatalmi viszonyokat átgondolva változtassanak a német külpolitikai célkitűzésekkel ellentétes hozzáállásukon.

A tagadhatatlan hatalmi koncentráció mellett Németország egyre szaporodó erőszakos megnyilvánulásai sokkal inkább egymás felé és a németek ellen hajtották az államokat.

Azzal, hogy Németország egyértelműen kiállt Ausztria mellett Bosznia Hercegovina annektálása kapcsán, végképp maga ellen fordította Oroszországot, mely így a franciák oldalán keresett szövetségest. Egy évvel a viszontbiztosítási szerződés felmondását követően Franciaország és Oroszország aláírta az Entente Cordiale-t,²⁷ amely kölcsönös diplomáciai segítséget garantált. Ekkor Németország még mindig reménykedett egy ezt ellensúlyozó szövetségben, Nagy-Britanniával. Azonban a még kezdetleges szövetségesi felállások fellazítására a hatalmi egyensúly politikájának elveit figyelembe vevő politikával lett volna lehetőség, de Németország folyamatos nemzetközi provokációja inkább csak tovább erősítette a kialakult ellentábor.

Az Entente Cordiale a szétbomlás helyett francia-angol katonai együttműködéshez vezetett. Nagy-Britannia elkötelezettségének biztosítása,²⁸ mely nem sikerült Németországnak, a franciák politikai éleslátásával megteremtésre került.

Az angol-német szövetség meghiúsulásának alapvető oka az volt, hogy Németország sosem értette meg tökéletesen az angolok kontinentális politikáját. A fényes elszigeteltség politikájának alapvető motívuma a katonai elkötelezettség lehetőségének az elutasításában rejlett. Nagy-Britannia kizárólag kétfajta együttműködést vállalt; vagy egy konkrét veszély esetén felállítandó ad hoc szövetségben a veszély legyőzéséig, vagy diplomáciai együttműködésben megnyilvánuló kapcsolatok formájában.

Vilmos azonban kizárólag a hagyományos elkötelezettséget teremtő kontinentális típusú szövetség megteremtésében gondolkodott, pedig elég lett volna egy háború esetére vállalt semlegesség is.

Az antant harmadik láncszeme Nagy-Britannia és Oroszország szövetségét jelentette. Az a két ország, mely az elmúlt évtizedekben folyamatosan konfrontálódott európai, és balkáni ügyekben, most félre tudta tenni gyarmati vitáit a közös ellenséggé vált Németország feltartóztatása érdekében.

A stratégia illetve a külpolitikai megfontolás győzedelmeskedett az esetleges konfliktusok felett. Ennek leghitelesebb tanúsítója az ún. Crowe-memorandum.²⁹

„Németország vagy határozottan általános politikai hegemoniára és tengeri főhatalomra törekszik, amivel szomszédai függetlenségét és végső soron Anglia létét fenyegeti; vagy Németország minden ilyen egyértelmű törekvéstől mentesen a jelenben csak a nemzetek tanácsában akarja érvényesíteni törvényes befolyását....”

Az ellentáborok rögzülésével azonban a nemzetközi rendszer eddig működető szövetségesi struktúra alapvető változáson esett át.

²⁷ Barátságos egyetértés; főként gyarmati kérdésekben való megegyezést jelentett, de a két ország politikai együttműködésének alapjává vált.

²⁸ „Megegyeztünk abban, hogy a szakértői egyeztetés nem tekintendő olyan kötelezettségnek, amely bármelyik kormányt arra kényszerítené, hogy még fel nem merült és esetleg soha fel nem merülő eshetőség kapcsán bármit is cselekedjék.” HENRY KISSINGER: i. m. 186. p.

²⁹ 1907. január. Sir Eyre Crowe angol külpolitikai szakértő elemzése.

A hagyományos szövetségeket azért kötötték, hogy egy nemzet erejét megnöveljék háború esetére, az első világháborút megelőző években az elsődleges motiváció a szövetségek öncélon túli megerősítése lett. A feszültségek feloldása a helyzet nemzetközi konferencián történő elemzésével azért is lehetetlennek tűnt, mert valamennyi nagyhatalom tartott attól, hogy a szövetségesének nem tetsző, az ellenséggel megegyezést kereső politikája következtében egyedül találhatja magát a szembenálló szövetség tagjai ellen. Tehát amíg korábban a szövetségesek képesek voltak egymást „féken tartani”,³⁰ a szövetséges aktivitását mérsékelni, ez a továbbiakban épp az ellenkezőjére fordult. Bizonyítani kellett a valódi elkötelezettséget.³¹

Az első világháború után birodalmak roppantak össze, területeket osztottak fel és a győztes hatalmak a hatalmi egyensúly elvét érvényre juttatva kívántak megalkotni az új nemzetközi rendet, azonban a létrehozott rendszer, annak működését szolgáló elvek alapvetően különböztek a bécsi rendszer felfogásától.

A kollektív biztonság rendszere és a Nemzetek Szövetsége

A hagyományos dinasztikus birodalmak felbomlásával, mint nemzetközi rendező elv, a nemzeti elv került előtérbe.

A rendszer alapelképzeléseként Woodrow Wilson amerikai elnök gondolatait, állásfoglalásait kell megemlítenünk. A megváltozott szuverenitás-felfogás, illetve Wilson 14 pontjában található önrendelkezési jog meghirdetése alapjainban kívánta megváltoztatni a nemzetközi rendszert.

Wilson az első világháború fő okának az államok és a nemzetek érdekeinek teljes szétválasztását, egymásnak meg nem felelését tekintette. Számára a legitim nemzetállam, mint a nemzetközi rendszer alapegysége volt elképzelhető, ahol az állam a nemzet érdekeit képviseli külpolitikai téren is.

A wilsoni nyilatkozat első öt pontja az általános diplomáciai elvekkel foglalkozott, majd a hatodik és a tizenharmadik pont közötti elvek lényegében a specifikus területi kérdésekre vonatkoztak, mindenekelőtt az önrendelkezés elvének az alkalmazására.

Wilson meggyőződése volt, hogy a népeket és országtérületeket nem lehet a hatalmi politika önkényes eszközeként kezelni. Azt javasolta, hogy a békét a kollektív biztonság elvére alapozzák. Ebben a rendszerben a biztonságot a béke, mint jogi fogalom védelmének garantálásával lehet megteremteni. Ennek a rendszernek a működtetésére volt hivatott a később létre is hozott Nemzetek Szövetsége.

³⁰ Franciaország távol tartotta Oroszországot egy osztrák konfliktustól, Németország pedig Ausztriát egy orosz konfliktustól.

³¹ Például Németország, amelynek semmilyen balkáni érdekeltsége nem volt, akár a háború kockázatát is vállalta Ausztria támogatásával, nehogy elveszítse utolsó szövetségését.

A győztes európai hatalmak számára ez a felfogás teljesen ideológikusnak, tehát kivitelezhetetlennek tűnt. A győztesek azonban tudták, ahhoz, hogy a háborúban kiharcolt status quo-t fenntarthassák, szükségük van egy olyan rendszerre, mely szabályaival garantálja a hatalmi viszonyok jelenlegi állását.

Azonban Wilson elképzelései nemcsak a legyőzött államok tekintetében szükségesnek tartott követelmény- és szabályrendszert kívánta felállítani, hanem a béke, mint általános közjó és érdek fenntartása érdekében valamennyi állam együttműködését kérte. Az amerikai elnök rendszerében – függetlenül a győztes vagy legyőzött státustól – egységesen konkrét kötelezettségeknek, elvárásoknak kellett megfelelni. Valamennyi államnak egységesen a kollektív biztonság elvének érvényre juttatásának célkitűzése alá kellett rendelnie saját külpolitikai irányultságait.

A Nemzetek Szövetségének a vezetésével egy olyan rendszert kívántak Európában megvalósítani, melyben a „nemzetek közti egyetemes társulás” kötelessége megakadályozni a bármelyik hatalom részéről kezdeményezett agressziót és szankcionálni azt.

Amerika háborús célkitűzései közé tartozott a titkos diplomácia felszámolása, az általános lefegyverzés, a gyarmati igényekről való pártatlan döntés, tehát a szövetségi szerződések (esetleg titkos diplomácia) rendszerére épülő európai, hatalmi politikától azt várta volna el, hogy mondjon le a fegyverek biztonságáról, illetve a hatalmi kérdések megszokott rendezéséről és bízson az államok együttműködésében.

Wilson rendszere az elveken és nem a hatalmon, a törvényeken és nem az érdekeken alapult.³²

Hogy mégis miért mentek bele az európai nagyhatalmak ebbe a rendszerbe? Nem volt más választásuk, szükségük volt Amerika politikai és gazdasági támogatására.

Az I. világháború ugyanis nemcsak a legyőzötteket gyengítette meg. Franciaország gazdaságilag teljesen szétzilálódva került ki a háborúból és be kellett látni, hogy az USA fegyveres segítsége nélkül képtelenek lettek volna megnyerni a háborút.

De már a párizsi békekonferencián kiderült, hogy a wilsoni elképzelések nem „szentírások”. Ezen a békekonferencián nem vettek részt a legyőzöttek illetve számos olyan államhatárt érintő döntés született, mely az önrendelkezési jognak teljesen ellentmondott. A konferencia egész egyszerűen „zsákmányszerzésbe” fulladt. Előzetesen nem állapodtak meg a felek abban, hogy milyen napi-rend alapján, milyen szervezeti struktúrában fognak dolgozni. Az Anglia, Franciaország, Olaszország és az USA államfőiből álló legfelsőbb tanács volt a legnagyobb jelentőségű a szervezeti egységek közül.³³

³² HENRY KISSINGER: i. m. 221. p.

³³ Wilson (USA), Clemenceau (Franciaország), Lloyd George (Anglia), Orlando (Olaszország).

A békeszerződések aláírásával a központi hatalmak képviselői kifejezetten elismerték országuk felelősségét a háborúért.

A szerződés kétféle típusú szabályozást tartalmazott:

- Az egyes központi hatalmak bilaterális kötelezettségeit az antanthatalmakkal szemben (jóvátétel, haderőcsökkentés, területi kérdések);
- A béke megőrzésének garanciáit illetve a Nemzetek Szövetségének megalkotásával kapcsolatos kérdéseket.

Azonban egy nagyon fontos kérdés a háttérbe szorult és végül ki is maradt az új nemzetközi rendszerből: az általános célként szolgáló békét vagy annak fenntartását milyen rendszer és hogyan fogja garantálni.

Az eszme, mint olyan, nem tudja megakadályozni az agresszió kifejtését, a jogtalan háború indítását, így hát Franciaország joggal tartott attól a lehetőségtől, hogy a legyőzött és megalázott Németország nem fogja tiszteletben tartani a wilsoni eszméket és az első alkalommal Franciaországra támadt. Így a továbbiakban Franciaország célja az volt, hogy a létrehozandó új világrend garantáljon valódi biztonságot Franciaország számára, vagy tegye lehetővé azt, hogy Franciaország maga gondoskodhasson róla. Valódi megoldást a franciák részére Németország feldarabolása jelentette volna, vagy Nagy-Britannia és az USA egyértelmű elkötelezettsége Franciaország mellett.

Amerika az önrendelkezési jog alapján ellenezte Németország felosztását, így franciák célja a garancia megszerzése volt, azonban Amerika esetében a Monroe-elv, Nagy-Britannia esetében a fényes elszigeteltség politikája élesen ellentmondott ennek az elkötelezettségnek.

Amerika távol volt, Nagy-Britannia legyőzte vetélytársát a tengeri hatalom megszerzéséért folyó harcban így valódi veszéllyel csak a franciák néztek szembe.

A franciák saját védelmük megteremtése érdekében egy biztonsági övezetet kívántak kialakítani a Rajna-vidéken, Németország és Franciaország közt. Azonban az USA és Nagy-Britannia ellenezte és további probléma forrásának tartotta ennek az övezetnek a létrehozatalát. Franciaország alkalmazkodva az új viszonyokhoz következő elképzelésében a kollektív biztonság rendszerének valódi garanciájára tett javaslatot. Véleménye szerint egy állandó nemzetközi hadsereg létrehozatala a Nemzetek Szövetségének felügyelete alatt elegendő garanciát jelent a német támadással szemben. Azonban sem ez a garancia, sem az e helyett felajánlott nemzetközi egyezmény nem talált támogatókra az amerikai szenátusban így Franciaország megfelelő garancia nélkül maradt.

Azonban a garanciáknak illetve védelmet, támogatást ígérő szerződéseknek, szövetségeknek a keresése egyetlen dolgot mindenképpen elért. A Nemzetek Szövetségének rendszere illetve a kollektív biztonság szisztémája nem jelentett valódi elkötelezettséget az európai államok részéről. A megszokott külpolitikai eszközökhöz való ragaszkodással vagy a wilsoni ideológia erre felkészületlen környezetben való megjelenésével is magyarázható ez a hiányosság, azonban véleményem szerint ennek egy valódi oka volt.

A kollektív biztonság rendszerének valódi béketeremtő erejében Wilsonon kívül senki nem hitt és ezeknek a szövetségeknek a keresése illetve fenntartása lett volna a valódi garancia a status quo fenntartására. A Nemzetek Szövetsége és a kollektív biztonság rendszere létrejött, azonban a bécsi béke közös értékrendet teremtő hatalmi egyensúlyához képest ez a rendezés alapvető különbségeket jelentett.

Bár mind Napóleont, mind Németországot a nagyhatalmak koalíciója győzte le, az I. világháború után a győztes nagyhatalmak közt messze nem volt meg az az egyetértés, mely a bécsi rendszer működését lehetővé tette. Nem volt egy olyan egységes értékrendszer, melynek mentén az európai hatalmak együttműködhetek volna, illetve a béke, biztonság fenntartását az államok más és más módon képelték el. A győztesek nem maradtak szövetségesek, hiszen Nagy-Britannia a háború után inkább Franciaországban látta a potenciális hegemoniára törekvőt, nem Németországban.

Az általuk létrehozott békerendszer sem állta ki az idő próbáját.

A versailles-i békeszerződés rendelkezései megtorló, büntető jellegűek voltak, mégsem garantálták tartósan Németország nemzetközi elvárásoknak megfelelő magatartását. Valódi megbékélés nem jöhetett létre, hiszen azok az értékek, melyek biztosítására a békerendszer létrejött, már magában a békeszerződésekben sem lett következetesen biztosítva. A rendszer sorsa már a békeszerződés aláírásakor megpecsételődött. Egy olyan világrend illetve hatalmi struktúra, melynek működtetésében olyan nagyhatalmak nem vesznek részt, mint az USA vagy Oroszország, eleve halára van ítélve.

A háború utáni két évtizedben megmutatkozott, hogy azok a stratégiai megfontolások, melyek a békeszerződések rendelkezéseit befolyásolták, mennyire elhibáztak voltak.

Közép-Európában a hatalmi egyensúly a súlyos katonai vereség után is Németország felé billent, ugyanis a versailles-i szerződés által rögzített területi rendelkezések olyan geopolitikai helyzetbe hozták Németországot, hogy hatalmi terjeszkedésének gyakorlatilag senki nem tudott határt szabni.

Az egyik ellenpont, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, Oroszország pedig mint „áruló”³⁴ a perifériára került. Tehát a birodalmak helyét átvette az újonnan létrejött államok rendszere és ez rendkívüli lehetőséget kínált a nagyhatalmaknak, így Németországnak is a befolyásszerzésre ebben az övezetben.

Franciaország megérezte ennek veszélyét és egy olyan védelmi-szövetségi rendszer létrehozására törekedett Kelet-Közép-Európában, mely együttműködésével ellensúlyozni tudja a valódi nagyhatalom hiányát, azonban ezek az új államok túl gyengék illetve belpolitikailag bizonytalanok voltak ahhoz, hogy valódi geopolitikai tényezőként lépjenek fel a nemzetközi szintén.

³⁴ 1917-ben különbékét írt alá Németországgal (breszt–litovszki béke).

A két világháború közti korszak nemzetközi diplomáciája

Miután Franciaország számára nyilvánvalóvá vált, hogy katonai szövetségre nem számíthat Nagy-Britannia részéről, a rendelkezésre álló diplomáciai keretek közt igyekezett megfelelő garanciákat találni.

A Nemzetek Szövetsége biztonságot garantáló rendszerének hiányosságát orvoslandó, a következő kollektív biztonsági javaslatokat tette:

- általános kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötése, iránti javaslat
- a Nemzetek Szövetsége bírói döntésének igénylése nemzetközi konfliktusok esetén
- az agresszió fogalma meghatározásának ösztönzése.

A Nemzetek Szövetsége valójában pont ezeknek a jogszabályi és eljárási kereteknek a pontos és együttes érdeket tükröző meghatározásával tudta volna betölteni valódi funkcióit, azonban az államoknak eltérő érdekeik fűződtek a Nemzetek Szövetségének égisze alatt folytatott együttműködéshez.

Amerika a versailles-i békeszerződés rendszerének elutasítása után kivonult az európai nagyhatalmi politikából, Nagy-Britannia pedig semmilyen konkrétabb elkötelezettséget nem kívánt vállalni Franciaország mellett.

Ebben az időszakban lépett be az európai nagyhatalmi politikába egy olyan német vezető, aki kitűnő diplomataként Németország előnyére tudta fordítani a szövetségesek szembenállását. A német megbékélési szándékok komolyságát hangsúlyozva Stresemann³⁵ kivezette Németországot az elszigeteltségből.

Németország az elkövetkező időszakban hajlandóságot mutatott a jóvátételi kötelezettségek teljesítésére, de ennek fejében katonai egyenlőséget kért. Ez azonban alapjaiban veszélyeztette a hatalmi viszonyokat. Azonban a szövetségesek elképzelései szerint a diplomáciai kapcsolatok megerősítésével Németországot be lehetett volna vonni a biztonság együttes fenntartásának rendszerébe.

A korlátozott szövetség gondolata, valójában a békeszerződés területi rendelkezéseinek garantálása a locarnói konferencián került előtérbe.

1925-as locarnói nemzetközi konferencia eredményeképp a nagyhatalmak megkötötték az ún. biztonsági vagy Rajna-egyezményt. A megállapodás a Franciaország, Belgium és Németország közötti határokat garantálta agresszió esetén. A kollektív biztonság elvének megfelelően nem nevezett meg lehetséges agresszorokat, tehát bármely állam támadása a megállapodás megszegését jelentette, azonban valamennyien tudták, hogy ez a szerződés Németország „jegye” a nemzetközi közösségbe való visszatéréshez.

A locarnói megállapodás egyes rendelkezései azonban árulkodóak. Németország nem volt hajlandó elfogadni a német–lengyel határt, bár vitás esetekre döntőbírósi eljárást garantált. Azonban azzal, hogy a szövetségesek nem ragaszkodtak a versailles-i szerződés valamennyi területi rendelkezésének garantálásához, gyakorlatilag utat engedtek a németek keleti terjeszkedésének. Ezen

³⁵ Gustav Stresemann előbb külügyminiszter, majd kancellár lett.

félreértelmezett pacifizmus eredménye volt az 1938-as müncheni egyezmény diplomáciai fiaszkója is.

A Locarnói Egyezmény megkötésével három különböző szintű nemzetközi viszonyrendszer keletkezett egyidejűleg a két világháború közt:

- a) a hagyományos szövetségek rendszere, mely Franciaország próbálkozásait jelentette a hiányzó biztonság megteremtésében;
- b) a locarnói szerződések, melyek kiegészítő jelleggel formális garanciát, de nem jogi elkötelezettséget jelentettek az államok számára;
- c) a Nemzetek Szövetségének égisze alatt működő kollektív biztonság rendszere.

Felmerül a kérdés: minek volt szükség a locarnói megállapodásra, hiszen a versailles-i szerződés tisztán rendezte a területi viszonyokat, illetve a kollektív biztonság rendszere elvileg garanciát jelentett a béke megsértése esetére.

Megállapíthatjuk, hogy ebből a szempontból a locarnói garanciát tekinthetjük a versailles-i békerendszer első repedésének. A területi rendelkezések Németország igényeinek való átalakítása már csak az idő kérdésévé tette a békeszerződés további rendelkezéseinek megkérdőjelezését is.

A diplomácia helyzet romlásán az 1928-ban aláírt Kellogg–Briand paktum³⁶ sem segített. Nem jelentett valódi védelmet háború esetére, hiszen számos esetet határozott meg kivételként a jogellenes háborúindítás tilalma alól, illetve az amerikai felfogás szerint az agresszió bekövetkezése után már nem lett volna kötelezettség a szerződés rendelkezéseinek betartása.³⁷

A valódi problémát azonban az jelentette, hogy a hatalmi egyensúly fenntartásáért felelős nagyhatalmak saját „szerepüktől” távolodtak el.

Amerika a versailles-i szerződéstől való távolmaradása egyértelműen jelezte az elkövetkező évek európai politikáját is. Nagy-Britannia, amely évszázadokon át az európai egyensúly garantálója, annak őre volt, most nem vette észre az egyensúly felbillenésének jeleit, vagy félreértelmezett béketeremtő szándékkal kiengesztelni igyekezett Németországot. Franciaország, amely határait tekintve is közvetlenül arra volt hivatott, hogy a német agressziót minden tekintetben megakadályozza, az angol–amerikai garancia elmaradása miatti bizonytalanságában teljesen alkalmatlan szövetségeseket talált, és egyre inkább eltávolodott a versailles-i rendszertől. Hatékony és önálló fellépésre képtelen volt, Nagy-Britannia külpolitikai döntéseitől nagymértékben függött.

Egy utolsó próbálkozás az európai hatalmak részéről a stresai front megteremtése volt, amely aztán hasonló okok miatt bukott meg, mint a versailles-i rendszer egésze.

Agresszió ellen való fellépés esetére valódi szankciók alkalmazása tekintében nem volt hatalmi egyetértés.

³⁶ Párizsi paktum: a háborút, mint a nemzeti politika eszköztét elítélő megállapodás.

³⁷ Tehát Kellogg szerint az agresszió a megállapodás érvénytelenségét jelentené!

A folyamat már megállíthatatlan volt, a hatékony együttműködés megteremtéséhez Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Németország együttműködésére lett volna szükség.

Bár a müncheni egyezményt mind a négy nagyhatalom aláírta, ez közel sem jelentett valódi egyetértést. Itt már a későbbi háború tengelyhatalmai találkoztak a szövetségesek táborával. Ausztria és Németország egyesülését még a wilsoni önrendelkezési jog érvényesítésének lehetett tekinteni, Csehszlovákia felosztását azonban már nem.

A megbékélés politikája csődöt mondott, a háború elkerülhetetlen volt.

A II. világháború utáni korszak, illetve az ENSZ Alapokmányának jelentősége

A szövetségesek (Nagy-Britannia, USA, Szovjetunió) mindaddig tökéletes egyetértésben tevékenykedtek, míg a háború kimenetele nem volt egyértelmű.

A közös ellenség Németország összekovácsolta a nemzeti érdekeket. A szövetségesek stratégiájának egyeztetése, a katonai együttműködés hatékonyabbá tétele és a háború utáni rendezés kérdései vetődtek fel a szövetséges nagyhatalmak rendszeres konzultációin.³⁸

A háború után azonban az eltérő érdekek már a békefeltételek meghatározásakor jelentkeztek.

Abban, hogy a háború utáni rendszer szervezeti keretként a Nemzetek Szövetségének mintájára egy együttműködési alapszervezetet kell létrehozni, mindannyian megegyeztek, azonban amíg Amerika a wilsoni elképzeléseket követve a kollektív biztonság rendszerében hitt, Szovjetunió elkötelezettsége fejében területi igényekkel jelentkezett, addig Churchill a hagyományos erőegyensúlyt akarta visszaállítani.

Az Atlanti Charta rendszerében kétféle nemzet létezett:

- a) az agresszor nemzetek, melyeket örökre le kell szerelni;
- b) a békeszerető országok, melyek csökkentett mértékben rendelkezhetnek fegyverekkel.

Tehát Churchill elképzelése arról, hogy a hagyományos erőegyensúly visszaállításával, tehát a legyőzött nemzetek bevonásával illetve talpra állításával teremthető meg a béke Rooseveltnél számára elképzelhetetlen volt, azonban az amerikai elnök rendszere is figyelembe vette a Nemzetek Szövetségének tanulságait. Elképzelése megfelelően ötvözte a kollektív biztonság eszmeiségét, a konkrét garanciát jelentő végrehajtási kérdések beépítésével.

A „négy csendőr elméleteként” ismertté vált terv szerint Nagy-Britannia, USA, Szovjetunió és Kína a világ igazgatóiként működve őrzik a világbékét, kordában tartják az agresszor nemzeteket, és keményen szankcionálják a nemzetközi biztonság ellen elkövetett cselekményeket.

³⁸ Moszkva 1943, Teherán 1943, Quebec 1944, Jalta 1945, Potsdam 1945.

A metternichi rendszer ideológiájához hasonló elképzelés azonban a történelmi elődhez képest nem rendelkezett a működtetéshez szükséges közös ideológiával, értékekkel. A valódi hatalmi egyensúly itt is, mint a Nemzetek Szövetségénél hiányzott.

Ebben az esetben tehát hiába vannak meg a végrehajtást szolgáló garanciák, ha az egyik „csendörnek” kijelölt hatalom nem kíván az lenni, vagy más elképzelései vannak a viszonyok irányítását illetően.

A másik komoly problémának a valódi amerikai elkötelezettség hiányát kell megemlítenünk. Roosevelt ugyanis többször kijelentette, hogy Amerika nem kíván folyamatosan az európai rendezések kivitelezőjeként jelen lenni, ez Nagy-Britannia és Szovjetunió feladata lenne. Nagy-Britannia azonban nem volt olyan erős, hogy a befolyási övezetek kiterjesztése mellett kardoskodó Szovjetunióval szemben fel tudja tartani a hatalmi egyensúlyt. Az érdekszférák viszont már kialakulóban voltak, és amikor Amerika visszatért az európai kérdésekhez már csak a közép-kelet európai régió szovjet befolyás alá kerülését konstatálhatta.

Az ENSZ Alapokmánya hiába fogalmazott úgy, hogy a világ népeit tekinti az együttműködés alapjainak, a nemzetközi közösség minden eddigénél nagyobb és veszélyesebb megosztottság előtt állt.

Két szigorúan elkülönülő, kevés diplomáciai lehetőséggel rendelkező szövetségi rendszer nézett egymással szembe.

Az új korszak alapdokumentuma hűen tükrözi a kollektív biztonság elvén alapuló békerendszer új célkitűzéseit. A hatalmi egyensúly illetve az államok érdekeinek az előtérbe helyezése helyett a népeket megillető önrendelkezési jogot tekinti a nemzetközi jog vezérlő elvének. Az első világháború utáni korszak idealizmusa helyett az ENSZ-rendszer az állami együttműködés realista alapokra helyezését tekintette elsődlegesnek. Az egyenlőség és igazságosság hangoztatása helyett az államok legitim külpolitikai aktivitásának alapját az állam polgárainak megfelelő képvisellete jelentette.

Az ENSZ Alapokmánya által megfogalmazott célkitűzések megvalósításával nemzetközi kapcsolatokat teljesen új alapokra lehetett volna helyezni, azonban az ENSZ-struktúra a meghirdetett szuverén egyenlőség elvét felülírva a nagyhatalmi státuszok rögzítését is jelenti egyben.

Az ENSZ Alapokmány alapján számos olyan nemzetközi együttműködés megvalósult az elmúlt évtizedekben, melyek a nemzetközi jog teljesen új szempontjaira világítottak rá. A modern nemzetközi politika világában a nemzetközi szervezetek, nemzetek feletti egységek megjelenésével a vesztfáliai típusú nemzetközi rendszer alapegységének, az állami szuverenitásnak az újraírását tapasztalhatjuk. A szuverenitás, mint olyan, már nemcsak kizárólag egy területi államhoz kapcsolható, hanem az államok együttműködésén alapuló többszereplős nemzetközi rendszer átjárhatóságának alapjaként szolgál.

Azonban a béke és biztonság kérdésének megnyugtató rendezése a mai napig nyitott kérdés.

Befejezés

A hatalmi egyensúly politikája a XIX. század végén nem volt már képes irányítani a nemzetközi rendet illetve az államok érdekei felülkerekedtek a működtetéséhez szükséges külpolitikai megfontoltságon.

A hatalmi egyensúly politikájának megszületésekor a hatalmi érintkezések véletlen egybejárása adta meg a lehetőséget a biztonság egyensúlyának megteremtésére és az időszakonként kitörő háborúk csak a különböző hegemoniátörkvések, területszerzési harcok leképeződései voltak.

A hatalmi egyensúly politikája ekkor leginkább az újonnan létrejött szuverenitással rendelkező államok függetlenségét, önállóságát segítette megőrizni. A háborúk azonban nem jelentették a rendszer teljes lerombolását, inkább az egyensúly hozzáigazítását a változó nemzetközi viszonyokhoz.

A bécsi kongresszus után a hatalmi egyensúly politikája sokkal inkább a béke szolgálatát látta el, melynek alapjául, az egyensúly felbillentésének akadályaként egy közös értékrendszert fogadtak el a nagyhatalmak. A Szent Szövetség Európájában lehet, hogy nem minden állam érvényesíthette saját államának *raison d'état*-ját, de védelmet találhattak az államok együttműködésében.

A krími háború után a közös értékrendszer fokozatosan eltűnt és a hatalmi egyensúly a szövetségi megfontolásokon, a külpolitikai stratégiákon nyugodott.

A hatalmi igények korlátok közé szorítását Bismarck a kor nagy politikusa a közös célokon alapuló szövetségek világában tartotta megvalósíthatónak.

Az érdekek kölcsönös függésén alapuló politikát azonban a fegyverek hatalma számolta fel és a nemzetközi hatalmi viszonyok irányítói már nem találtak vissza a helyes útra.

Az I. világháború után meghirdetett kollektív biztonság rendszere szöges ellentétben állt a hagyományos szövetségek rendszerével. A hagyományos szövetségek konkrét fenyegetések ellen jöttek létre és a szövetségek alapját az egymással megállapodó államok közös nemzeti érdekei mentén. Ezzel ellentétben a kollektív biztonság rendszere általában, a békét illetve a biztonságot kívánja garantálni valamennyi állam részvételével. Az absztrakt nemzetközi jogot védelmezi nem egy konkrét ellenség, hanem valamennyi olyan állammal szemben, mely veszélyt jelenthet a nemzetközi rendszerre.

A kollektív biztonság rendszere csak akkor tudja betölteni funkcióját, ha valamennyi állam hasonló módon képzei el a nemzetközi együttműködést és ennek érdekében a rendszert biztosító szankciók alkalmazásához hozzájárul. Azonban ellentétben a szövetségekkel, a kollektív biztonság rendszere már csak a kialakult veszélyhelyzetekre tud reagálni, és akkor már lehet, hogy késő a kompromisszumok adott helyzetre való alakítása.

A II. világháború kirobbanásában annak is döntő szerepe volt, hogy a kollektív biztonság rendszerének központi gondolata nem valósult meg. Az álla-

mok közti valódi kompromisszum hiányzott a rendszer egységes eszmék alapján történő irányításához.

Az ENSZ Alapokmány elfogadásával úgy tűnt, a háború után az államok egysége, a közös érdek érvényesítése érdekében megvalósul. Azonban a nemzeti érdek, a hatalomra való törekvés igen gyorsan két mereven rögzült táborra osztotta a nemzetközi közösség államait.

Ennek figyelembevételével és mindazok alapján, melyet a nemzetközi rend különféle szakaszaiban megfigyelhettünk meg kell állapítanunk, hogy a nemzetközi rendszer nem más, mint az eltérő nemzeti érdekek érvényesítésének összehangolt vagy egymást kioltó struktúrája.

Az új világrendnek ezt a tényezőt mindenek fölött tekintetbe kell venni, azal együtt, hogy a nemzeti érdekek kielégítő képviselője nem zárja ki a nemzetközi együttműködés közös értékek alapján történő alakítását.

IMOLA SCHIFFNER

WANDLUNGEN DES VÖLKERRECHTLICHE RECHTSORDNUNG
ODER VOM WESTPHALISCHEN FRIEDEN BIS DIE CHARTA DER
UNO

(Zusammenfassung)

In der Welt der heutigen internationalen Politik wird das Völkerrecht oft in Frage gestellt, deren Wirkung auf die völkerrechtlichen Verbindungen als Regelungssystem. Anlässlich des 60-jährigen Bestehens der Vereinigten Nationen entstanden viele wissenschaftliche Abhandlungen, die sich mit der Frage beschäftigten, wie man in die heutige aussenpolitischen Verbindungen der einzelnen Staaten ein solches System einbringen kann, dass wirklich den Interessen der Staaten dienlich ist. Seit der Zeit des „Westphalischen Friedens“ das als erste moderne völkerrechtliche Rechtsordnung galt, unterlag das völkerrechtliche Recht vielen Wandlungen. Viele Grundmotive hatten aber dabei immer Bestand, wie das Prinzip des Kräftegleichgewichtes, Wichtigkeit staatlicher Interessen Vertretung, das Prinzip der kollektiven Sicherheit. Diese Prinzipien bzw. deren Gültigkeit bestimmten in den verschiedenen Epochen mit unterschiedlicher Betonung das Verhalten der Staaten in der internationalen Gemeinschaft. Die Grundlage des heutigen internationalen Rechtssystems werden auch durch diese Prinzipien bestimmt. In meiner Arbeit versuche ich die auf zu zeigen, was als Antrieb des internationalen Rechtssystem fungiert, bzw. möchte ich den Charakter dieser Triebfedern, die in einem internationalen Rechtssystem dessen Funktionsfähigkeit garantieren herausarbeiten. Wichtig ist auch jene Fehler und Widersprüche des Systems zu analysieren, die zum Zusammenbruch des einen oder anderen Systems geführt haben.

Über die Veränderungen in der Zusammenarbeit der internationalen Gemeinschaft möchte ich hier die Entwicklungsrichtung und Entwicklungsstand der UNO aufzeigen, bzw. die dort notwendigen Reformen erläutern. Meiner Meinung nach sind die im Zusammenhang vorgestellten Prinzipien auch weiterhin richtungsweisend für die Schaffung von Regularien des Völkerrechtes.

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SZOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LXVI.

- Fasc. 1. *Bató Szilvia*: A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847) (Szeged, 2004) 30 p.
- Fasc. 2. *Bezdán Anikó*: Egy új szövetkezeti törvény tervezete (Szeged, 2004) 25 p.
- Fasc. 3. *Bobvos Pál*: A termőföldre vonatkozó elővásárlási jog szabályozása (Szeged, 2004) 25 p.
- Fasc. 4. *Soósné Csikós Szilvia*: A kollektív szerződések lefedettségi rátáját meghatározó tényezők (Szeged, 2004) 53 p.
- Fasc. 5. *Fantoly Zsanett*: A vállalkozások büntetőjogi büntethetősége az angolszász jogrendszerben (Szeged, 2004) 26 p.
- Fasc. 6. *Farkas Csaba*: A közbeszerzésekről szóló törvény margójára (Szeged, 2004) 20 p.
- Fasc. 7. *Görög Márta*: A nem vagyoni kártérítés kiterjesztése az általános személyiségi jog megsértésének eseteire (Szeged, 2004) 33 p.
- Fasc. 8. *Hajdú József*: A szociális segélyezés pénzbeli ellátásai az EU tagállamaiban (Szeged, 2004) 81 p.
- Fasc. 9. *Ödön Harka*: Mergers and Acquisitions. (Theoretical and Practical Aspects) (Szeged, 2004) 17 p.
- Fasc. 10. *Heka László*: A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc (Szeged, 2004) 38 p.
- Fasc. 11. *Horváth Szilvia*: A megújuló energiaforrások támogatása szabályozásának kialakulása az Európai Unióban (Szeged, 2004) 34 p.
- Fasc. 12. *Karsai Krisztina*: Az európai elfogatóparancs és az átadási eljárás (Szeged, 2004) 36 p.
- Fasc. 13. *Kovács Judit*: Tanúvédelem és személyi védelem Magyarországon (Szeged, 2004) 41 p.
- Fasc. 14. *Miklós László*: A környezetvédelmi hatóságokról (Szeged, 2004) 31 p.
- Fasc. 15. *Nagy Tamás*: Az amerikai jogelmélet és intézményrendszerének kapcsolata (Szeged, 2004) 38 p.
- Fasc. 16. *Nótári Tamás – Papp Tekla*: Az együtt elhalás problematikája a történetiség és az új Ptk. koncepciójának tükrében (Szeged, 2004) 24 p.
- Fasc. 17. *Révész Béla*: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéséhez (Szeged, 2004.) 137 p.
- Fasc. 18. *Ruszoly József*: Két adalék az újabb magyar alkotmánytörténelemhez. Az 1849. évi nemzetiségi törvényről és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésről – a külföldnek is (Szeged, 2004) 44 p.
- Fasc. 19. *Rűsz Molnár Krisztina*: A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései, különös tekintettel munkajogi vonatkozásaira (Szeged, 2004) 82 p.
- Fasc. 20. *Csaba Szilovics*: Die Eigenartigkeiten der steuerlichen Rechtsbefolgung (Szeged, 2004) 22 p.
- Fasc. 21. *Szomora Zsolt*: Az anyagi büntetőjog válaszai a szervezett bűnözésre (Európai kitekintés) (Szeged, 2004) 24 p.
- Fasc. 22. *Szondi Ildikó*: A lakáspolitikai aktualitása nemzetközi és történeti szempontok alapján (Szeged, 2004) 22 p.
- Fasc. 23. *Zámbó Géza*: A nevelőszülői és a gyermekotthoni gyámság (Szeged, 2004) 25 p.

Tomus LXVII.

- Fasc. 1. *Antal Tamás*: A debreceni népképviselői közgyűlés (1848–1867). Az 1848: XXIII. tc. végrehajtása Debrecenben (Szeged, 2005) 80 p.
- Fasc. 2. *Bezdn Anikó*: A jogi személyiségű halászati szervezetek minősítésének jogi alapkérdései (Szeged, 2005) 28 p.
- Fasc. 3. *Bobvos Pál*: A mezőgazdasági termékértékesítési szerződés (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 4. *Borsodi Zoltán*: A magyar szövetkezeti érdekvédelmi szervek történelmi keresztmetszete (Szeged, 2005) 62 p.
- Fasc. 5. *Fantoly Zsanett*: A vállalkozás vezetőinek felelőssége a német és a francia büntetőjogban (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 6. *Farkas Csaba – Kasza Péter Ferenc*: A közbeszerzés hazai szabályozásának fejlődése (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 7. *Farkas Csamangó Erika*: A géntechnológia agrárjogi aspektusai (Szeged, 2005) 22 p.
- Fasc. 8. *Görög Márta*: Az osztrák nem vagyoni kártérítés alapjai (Szeged, 2005) 26 p.
- Fasc. 9. *József Hajdú*: The legal framework of the Hungarian family protection scheme (Szeged, 2005) 49 p.
- Fasc. 10. *Heka László*: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. Kanun i Lekë Dukagjinit (Az albán szokásjog). (Szeged, 2005) 59 p.
- Fasc. 11. *Szilvia Horváth*: Emissionhandel in der Europäischen Union (Szeged, 2005) 46 p.
- Fasc. 12. *Kiss Barnabás*: Az egyenlő bánásmód követelménye az Alkotmánybíróság gyakorlatában (Szeged, 2005) 17 p.
- Fasc. 13. *Mezei Péter*: A fair use doktrína az amerikai szerzői jogban (Szeged, 2005) 50 p.
- Fasc. 14. *Nagy Ferenc*: A vegyes bűnösségű bűncselekmények egyes dogmatikai problémáiról (Szeged, 2005) 24 p.
- Fasc. 15. *Nagy Tamás*: Jog és irodalom: az előkérdések tárgyalása (Szeged, 2005) 42 p.
- Fasc. 16. *Tamás Nótári – Tekla Papp*: Die Problematik des gemeinsamen Todes im Lichte der Geschichtlichkeit und der neuen ungarischen BGB-Konzeption (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 17. *Béla Révész*: Documents on the dictatorship and the cold war in the Hungarian archives – the case of RFE (Szeged, 2005) 96 p.
- Fasc. 18. *Schiffner Imola*: A nemzetközi világrend változásai, avagy a vesztfáliai békétől az ENSZ Alapokmányáig (Szeged, 2005) 32 p.
- Fasc. 19. *Siklósi Iván*: A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 20. *Szomora Zsolt*: Az erőszakos szexuális bűncselekmények az osztrák büntetőjogban (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 21. *Szondi Ildikó*: A Délvidék nemzetiségi demográfiai adatai, különös tekintettel a magyarság adataira (Szeged, 2005) 27 p.